

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 11 • sayı / issue: 21 • haziran / june 2024 • 169-194
ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1501589

BİR CERH KRİTERİ OLARAK YÖNETİCİLERE YAKINLIK VE DEVLET GÖREVİ ALMAK

Proximity to Rulers and Assuming State Duties as a Critique Criterion

Abdullah ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, Bolu, Türkiye orcid.org/01x1kqx83

Assist. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Department of Hadith, Bolu, Türkiye

✉ abdullahcelik@ibu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2669-3082>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 11.03.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2024

” Atıf / Cite as: Çelik, Abdullah. “Bir Cerh Kriteri Olarak Yöneticilere Yakınlık ve Devlet Görevi Almak”. *Mütefekkir* 11/21 (2024), 169-194. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1501589>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

BİR CERH KRİTERİ OLARAK YÖNETİCİLERE YAKINLIK VE DEVLET GÖREVİ ALMAK

Öz

Hicrî ikinci yüzyılda hadis râvilerinin yöneticilerle olan yakınlıkları ve bunun hadis münekkitleri tarafından nasıl değerlendirildiği, hadis ilmi açısından önemli bir konudur. Hadisçilerin devlet adamlarıyla olan ilişkileri, İslâm tarihinin erken dönemlerinde farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bazı muhaddisler iktidara muhalif bir yaklaşım sergilemişlerdir. Diğer taraftan muhaddislerin bir kısmı da yöneticilere yakın durmuş çoğunluğu oluşturan önemli bir kesim ise yöneticilerden uzak kalmıştır. Muhaddislerin yönetime yakın duran râvilerle karşı olumsuz yaklaşımlarının tarihî süreçte yaşanan bazı siyasî olaylara bağlı olarak zamanla oluştuğu anlaşılmaktadır. Hicrî ikinci asra geldiğinde münekkit muhaddislerin yöneticilere yakın olan râviler için cerh ifadeleri kullandıkları gözlenmektedir. Bununla birlikte birçok güvenilir hadisçi farklı nedenlerle devlet görevlerini üstlenmiş ve devlet yöneticileriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Makalede hadis râvilerinin yöneticilere yakınlıkları muhaddislerce mutlak bir cerh olarak mı yoksa mürûet gibi daha tali sayılabilecek bir değerlendirme olarak mı kabul edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada nitel bir yöntem benimsenerek ilgili literatür taraması yapılmış olup daha çok fitne olaylarıyla başlayan ve siyasî mücadelenin yoğun olduğu hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asırda hadis rivayetiyle tanınmış muhaddisler merkeze alınmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre, hicrî ikinci asırda muhaddisler arasında, yöneticilere yakın olmaya ve devlet görevi üstlenmeye karşı genel itibarıyla olumsuz bir yaklaşımın bulunmasına rağmen, kesin bir cerh nedeni olarak kabul edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvi, Siyaset, Devlet, Cerh.

Proximity to Rulers and Assuming State Duties as a Critique Criterion

Abstract

The proximity of hadîth narrators to rulers and how this was evaluated by hadîth critics during the second century of the Islamic calendar is a significant topic in the field of hadîth studies. The relationships between hadîth scholars and political authorities emerged in various forms during the early periods of Islamic history. Some narrators displayed an oppositional stance towards those in power, while others maintained close ties with rulers. A considerable portion of scholars, however, kept a distance from political figures. The negative attitudes of some hadîth scholars towards narrators closely associated with political authorities appear to have evolved over time in connection with certain historical political events. By the second century of the Islamic calendar, critical hadîth scholars were observed using disparaging expressions for narrators close to rulers. Nevertheless, many reliable narrators, for various reasons, assumed governmental roles and established close relationships with political leaders. This article attempts to determine whether the proximity of hadîth narrators to rulers was universally regarded as a definitive criticism or if it was considered a relatively minor issue akin to matters of personal conduct. Employing a qualitative methodology, the study involves a literature review, focusing primarily on renowned hadîth narrators from the end of the first century to the intense political struggles of the second century, marked by fitnah incidents. The findings of the research indicate that, despite a generally negative disposition towards being close to rulers and assuming governmental roles among hadîth scholars during the second century of the Islamic calendar, such actions were not categorically deemed as definitive grounds for criticism.

Keywords: Hadîth, Râwî (Narrator), Politics, State, al-Jarh.

GİRİŞ

İslâm tarihinde Müslümanlar, hayatı canlı ve dinamik yaşamaları sebebiyle siyasî gelişmelere doğrudan veya dolaylı etkide bulunmuşlar ve böylece politik ihtilaflarda aktif bir rol oynamışlardır. Özellikle hicrî ikinci yüzyılın İslâm toplumu için siyasî ve ilmî gelişmeler açısından önemli bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde muhaddislerle siyaset arasındaki ilişkinin yoğunlaştığı görülmektedir. İslâm toplumunun siyasî ve ilmî açılarından en hareketli dönemlerinden biri olarak kabul edilen hicrî birinci yüzyılın sonu ve ikinci yüzyılın genelinde muhaddislerle siyasîlerin arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiği ve bu ilişkilerin ne tür etkiler bıraktığının tespit edilmesi oldukça önemli bir konudur.

Hz. Ali'nin şehadetinden sonra, Hz. Hasan'ın kısa süreli halifelik dönemi sona ererek Muâviye b. Ebû Süfyân'a hilafet bırakılmasıyla İslâm'da şura (seçim) yöntemi yerine saltanat dönemi başlamıştır. Emevîlerin hicrî 41-132 yılları arasında hüküm sürmelerinin ardından bu saltanat yönetimi Abbâsîler ile devam etmiştir. Emevîlerin son yılları ve Abbasî iktidarının kuruluşuna denk gelen hicrî ikinci asır, siyasî olayların yanı sıra hadis ilminde de hızlı gelişmelere sahne olmuştur.¹ Bu gelişmelerin karşısında hadis âlimlerinin tepkileri çeşitlilik göstermiştir ve muhaddislerin siyasî gelişmeler karşısında yaklaşımları çağdaş düşünürlerin tenkit ve eleştirilerine konu olmuştur.

Bazı çağdaş araştırmacılar, hadis âlimlerinin siyasî otoriteyle sıkı bir yakınlık içinde olduğunu ve bu yakınlığın âlimlerin hadis rivayetinde etkili olduğunu iddia etmektedirler.² Bu konunun sağlıklı anlaşılabilmesi için hadis tarihine özellikle hadis tedvin dönemine yönelik bir inceleme yapılması ardından âlimlerin siyasî otoriteye karşı duruşlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Âlimler, toplumun birer parçası olarak toplumu yöneten güçle iç içe bulunmaktadırlar. Bu bağlamda âlimlerin toplumla etkileşim halinde olmaları kaçınılmaz bir gerekliliktir. Hadis âlimleri, yöneticilerin atanmasının ve ona itaatin meşru sınırlarını belirleme konusunda dini metinlerin rehberliğinde kendi içlerinde farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Dinî metinlerde yöneticilerle ilişkinin nasıl düzenleneceğine dair kesin bir emrin bulunmaması, ilk dönemlerde yöneticilerle yakınlık hakkında çeşitli görüşlerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Muhaddislerin yöneticilerle olan ilişkilerinde hükümdarın dönemi ve tutumunun dikkate alınması önemlidir. İslâm toplumu farklı yönetim tarzlarıyla karşılaşmış bu da ilişkilerin çeşitlenmesine neden olmuştur. Hadis âlimlerinin bireysel koşulları göz önünde bulundurularak farklı kişilikler ve tercihlerin yönetici-

¹ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986), 3/140, 361.

² Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2012), 476; Hasan Hanefî, *Humumü'l-fikr ve'l-vatan* (Kahire: Dâru Kuba, 1998), 2/24.

lerle ilişkilerini etkilediği anlaşılmaktadır.³

Bu çalışma, devlet yöneticilerine yakınlığın hadis ilmi açısından râviler için cerhe sebep olmasını ve hadisçilerin yaklaşımlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada iktidara yakın olmanın hadis rivayeti ve râvi üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. Bu amaçla konuyla ilgili âlimlerin görüşleri incelenerek iktidara yakın olmanın cerh ta'dîl açısından nasıl değerlendirilebileceği ele alınacaktır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, râvilerin iktidarla olan ilişkilerinin iki farklı durumda ele alınması gerektiğidir. İlk durumda, râvilerin sadece iktidarla temas etmeleri, onların meclislerine katılmaları, ara sıra buluşmaları veya geçici bir ihtiyaç için birlikte olmaları söz konusudur. İkinci durum ise râvilerin iktidarın sunduğu görevleri kabul etmeleridir. Öncelikli olarak hadisçilerin dikkat ettikleri husus, râvilerin mesleklerinden ziyade devlet yöneticilerine olan yakınlıklardır. Çünkü hadisçiler, râvilerin yürüttükleri meslekleri genel olarak meşru kabul etmektedirler. Bu çalışmada ele alınacak devlet görevleri arasında imaret (şehir idaresi), valilik, polislik, ordu komutanlığı, pazar yönetimi, vergi toplama, sadakaların yönetimi, maliye memurluğu, ölçü ve tartı işleri gibi görevler bulunmaktadır.⁴

Türkiye'de bir tenkit unsuru olarak hadisçilerin devlet yöneticileriyle yakınlığı hakkında doğrudan akademik veya özel bir çalışma bulunmamakla beraber konuya dolaylı yoldan temas eden bazı çalışmalar vardır. Emrullah Sabaz'ın *İlk Üç Asırda Hadisçilerin Devlet Adamları ile Münasebetleri*⁵ başlıklı Yüksek lisans tezi, Nihat Uzun'un *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi* başlıklı Doktora tezi,⁶ Ramazan Altınay'ın *İlk Dönem Abbâsî Halifeleri ve Âlim ve Muhaddislerle Münasebetleri* yüksek lisans tezi,⁷ Mustafa Tatlı'nın *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)* doktora tezi,⁸ Mustafa Özkan'ın, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi* başlıklı doktora tezi⁹ Arap dünyasında ise Şevkânî'nin, *Ref'ü'l-esâtîn fî hükmi'l-ittisâl bi's-selâtîn* başlıklı eseri, İbrahim b. Salih b. Abdülaziz el-Aclân'ın *el-Muhaddisûn ve's-siyâse: kırâe fi eseri'l-vâkı's-siyâsî alâ menheci'l-muhaddisîn* başlıklı doktora

³ İbrahim b. Salih b. Abdülaziz el-Aclân, *el-Muhaddisûn ve's-siyâse: kırâe fi eseri'l-vâkı's-siyâsî alâ menheci'l-muhaddisîn*. (Riyâd: Âfâkû'l-Ma'rife, 2020), 47-49.

⁴ Ahmed b. Abdulkâdir İzzî, "Tahkîkû'l-kavl fî'l-cerh bî sebebi'd-dühûl alâ's-sultân evi'l-ameli lehû 'inde'l-muhaddisîn", *Mecelletü't-Şerî'a ve'l-Kanûn* 21/30 (2007), 208.

⁵ Emrullah Sabaz, *İlk Üç Asırda Hadisçilerin Devlet Adamları ile Münasebetleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁶ Nihat Uzun, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁷ Ramazan Altınay, *İlk Dönem Abbasi Halifeleri ve Alim ve Muhaddislerle Münasebetleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

⁸ Mustafa Tatlı, *Tabiûn Döneminde Hadis Rivayeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2023).

⁹ Mustafa Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016).

tezi,¹⁰ Ebû Bekr Dîdî'nin *İştîğâlü'r-râvî fî'l-kadâ ve A'mâli's-selâtîn ve eseruhû fî'l-cerhi ve't-ta'dîl* başlıklı yüksek lisans tezi, konuyla kısmen ilgili olan akademik çalışmalar arasındadır.

1. MUHADDİSLERİN YÖNETİCİLERDEN VE SİYASETEN UZAKLAŞMALARININ TARİHSEL SÜRECİ

Raşid halifeler döneminde devlet görevlerine atanmanın, ilim ve toplumsal yaşam açısından sorun yaratmadığı görülmektedir. Emevîler döneminde âlimler, yönetimin uygulamalarını eleştirmiş ve devlet görevlerinden kaçınmışlardır. Hicrî birinci asrın ikici yarısında âlimler, sahâbîler gibi yönetime karşı bazı sözlü tepkiler vermişler ancak bu tepkiler daha ileri gidecek fiilî eylemlere dönüşmüştür. Muâviye'nin halife olmasının ardından Hucr b. Adî'nin (ö. 51/671) öldürülmesi ve Yezîd'in veliaht olarak atanması (53/673) gibi olaylar, sözlü tepkileri tetiklemiştir ancak Muâviye döneminde devlet görevlerini bırakan âlimlere rastlanmamıştır. Ancak Yezîd b. Muâviye'ye biat edilmesi, Kûfe ve Medine âlimlerimin yönetimle karşı karşıya gelmesine yol açmış, bu süreçte Kerbela olayı (61/680), Harre Savaşı (63/683) ve Mekke'nin kuşatılması, Emevî yönetimiyle ilişkilerin iyice bozulmasına yol açmıştır. Bu nedenle muhaddislerin bu olaylara karşı tepkileri, siyasetle olan ilişkilerinin farklı bir aşamaya geçtiğini göstermektedir.¹¹ Bu dönemde devlete yönelik tutumlarda önemli değişikliklere sebep olan diğer bir olay İbnü'l-Eş'as'ın (ö. 85/704) ayaklanmasıdır. Bu isyana birçok âlim ve muhaddis katılmış ancak Cemâcim Savaşı'nda birçoğu ölmüştür. İbnü'l-Eş'as'ın mağlup olması sonrası destek veren bazı âlimler tecrit edilmiş veya gizlenmiştir.¹²

Bu olaylar muhaddislerin devlete bakış açısını önemli oranda değiştirmiştir. Birçok âlim, devlet görevlerinden kaçınmış, devlet adamlarından uzak durmayı tavsiye etmiş ve onları eleştirmiştir. Ancak bu tepkiler fiilî ve sözlü olarak farklılık göstermiş ve döneme, olaylara, yöneticilere ve bölgeye göre değişiklik arz etmiştir. Bölgesel olarak bakıldığında, Harre vakası ve Mekke muhasarasının Hicaz'da, İbnü'l-Eş'as isyanının ise Irak'ta büyük etki yaptığı görülmektedir. Hicrî birinci asırda muhaddislerin devlet yöneticilerine karşı yaklaşımlarında büyük değişikliklerin görülmesine karşın bazı muhaddisler, devlette görev almayı sürdürmüş, devlet yönetiminde yapılan hataları bireysel kabul etmişlerdir. Buna ek olarak kimi muhaddislerin de

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Havlanî Şevkânî, *Ref'ü'l-esâtîn fî hükmi'l-ittisâl bi's-selâtîn* (Suûdi Arabistan: Medârü'l-vatan, 1430).

¹¹ Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, 97, 103, 115.

¹² Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru'l-Fikr, 1986), 9/42. Hüseyin Paça, "Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as İsyanı", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 95-96. Hakkı Dursun Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/32, 33.

yöneticilerin faaliyetlerine göre tavır takındıkları görülmektedir.¹³

Emevî döneminde, yöneticilerle âlimler arasındaki ilişki problemlili bir seyir izlemiş ve âlimler genellikle Emevî yönetimine karşı olmuşlardır. Suriye'deki âlimler hariç, Irak, Hicaz, İran ve Mısır'da yaşayan âlimler, Emevî rejimine karşı isyanları desteklemiş veya bu isyanlara duyarsız kalmışlardır. Âlimler, bu isyanların inançsal yönünü de göz önünde bulundurmuş ve Hâricî isyanlarını desteklememişlerdir. Ancak genel olarak kabul edilen bir durum, Sünnî âlimlerin mevcut iktidara karşı isyana mesafeli durduklarıdır. Bu tavrı genellikle Şîfî düşünceye karşı bir tepki olarak ya da mevcut yöneticilerin güç ve meşruiyetini korumak için zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya koymuşlardır. Âlimlerin bu yaklaşımları istibdatın anarşiden daha az tehlikeli olduğu inancından kaynaklanmıştır. Bu nedenle âlimlerin siyasetle ilişkisi, İslâm toplumunun başlangıç aşamasındaki anarşinin tehlikeleri göz önüne alınarak şekillenmiştir.¹⁴

Özellikle ilk asırlarda yoğun olarak gerçekleştirilen hadis rivayet faaliyetlerinde, muhaddislerin yöneticilerle yakın olmaktan sakındıkları hatta kendilerine sunulan hediyeleri kabul etmedikleri rivayet edilmektedir.¹⁵ Kaynaklarda yöneticilere yakınlığıyla tenkit edilen râviler arasında en erken Hümejd b. Hilâl b. Hübeyre el-Adavî (ö. 120/738) olduğu görülmektedir. Diğer yandan güvenilirliğiyle bilinen bir râvi için yöneticiye yakınlığın adâletini zedeleyici olmadığı veya rivayeti reddedilen bir zaaf olarak kabul edilmediği de ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Hârice b. Mus'ab (ö. 168/784) gibi devlet görevlerinde bulunduğu gerekçesiyle İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) hadislerini kabul etmeyeceğini ifade eden muhaddisler dahi sonradan pişmanlık duyduklarını belirtmişlerdir.¹⁶

İncelenen dönemde Emevî ve Abbâsî hükümdarları, halkın gözünde yüksek itibara sahip olan ulemanın desteğine sürekli olarak gereksinim duymuşlardır. Bu nedenle iktidar sahipleri, halkla olan ilişkilerini düzeltmek ve meşruiyetlerini sağlama almak amacıyla halkın gözünde muteber ilim adamlarıyla iyi ilişkiler kurmak istemişlerdir. Dönemin yöneticileri,

¹³ Tatlı, *Tabiîn Döneminde Hadis Rivayeti*, 294-296.

¹⁴ İsmail Yiğit, "Emevîler (Siyasî Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/89-94; Uzun, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, 48.

¹⁵ Bunların arasında Ebû Âişe (Ebû Ümeyye) Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî el-Vâdî el-Kûfî (ö. 63/683) Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778) gibi muhaddisler bulunmaktadır. Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 7/11; 12/66; Ebû Yusûf Ya'kub b. Süfyân Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziya Ömerî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 1/399; Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393), 8/49.

¹⁶ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-îtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1963), 1/625.

muhaddislerle iyi ilişkiler kurma çabası içinde olmuşlarsa da zaman zaman iktidar ile ulema arasında gerginlikler yaşanmıştır.¹⁷ Örneğin, İmâm Mâlik (ö. 179/795), Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr döneminde (754-775) bas-kı altında yapılan boşamanın geçersiz olduğunu ifade eden bir hadisi¹⁸ rivayet etmiş ve Mâlik'in bu fetvası Ebû Ca'fer Mansûr'a zorla biat ettirilenlerin biatlarının geçersiz olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle İmâm Mâlik, Medîne valisi Ca'fer b. Süleyman tarafından takibe uğramış ve işken-ce görmüştür. Ancak daha sonra halife Mansûr, İmâm Mâlik'ten özür dilemiş ve onun gönlünü almıştır. Ancak, İmâm Mâlik'in Muâviye'nin hadislerini rivayet etmemesi için Me'mûn ve Hârûn Reşîd dönemlerinde de baskılara maruz kaldığı göz önünde bulundurulduğunda bu tür sıkıntıların genellikle iktidar sahiplerinin izlediği siyasetten kaynaklandığı görülmektedir.¹⁹

İmâm Şafîî de (ö. 204/820) Abbâsîler döneminde bazı zorluklar yaşamıştır. Şafîî Yemen'deki Alevîlerin liderliğini yapmakla suçlanmış ve demir kelepçelerle elleri bağlanarak halife Harun Reşîd'in huzuruna getirilmiştir. Bu olayın sonunda her ne kadar halife ve çevresindekiler, Şafîî'nin ilim ve zekasını takdir etseler de bu olay iktidarın farklı siyasî düşüncedeki âlimler üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.²⁰

Muhaddisler, devlet yöneticilerinden uzak duran râviler hakkında güvenilirliklerini takdir amaçlı bazı ıstılahlar kullanmaktaydılar. Bunların arasında, لا يقبل جوائز السلطان "Sultanın ödülleri kabul etmiyordu."²¹ لم يأخذ من "Sultandan hediye kabul etmiyordu."²² معتر للسلطان "Sultandan uzak dur"²³ لم يتلبس من السلطان بشيء, ولم يلتبس بشيء من السلطان "Sultanın hiçbir işine karışmadı." يتجنب السلطان "Sultandan kaçınıyordu."²⁴ لم يتلطح بالسلطان "Sultana bulaşmadı."²⁵ لم يختلط بالسلطان "Sultana yakınlaşmadı."²⁶ gibi ifadeler bulunmaktadır.

¹⁷ Uzun, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, 114.

¹⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes Mâlik, *Muvattâ*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1985), "Talâk" 78.

¹⁹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehre, *Mâlik: hayatuhû ve asruhû* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1952), 78-79; Mehmet Emin Güzel, *İmam Mâlik'in Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 27, 38.

²⁰ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1995), 51/287.

²¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm: el-megâzi ve't-tercemetü'n-nebevîyye*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 4/1149; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/261.

²² İbn Hibbân, *Sikât*, 6/282.

²³ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/471.

²⁴ Zehebî, *Siyer*, 12/465.

²⁵ Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1952), 9/38.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/223.

Hicrî birinci asrın yarısından sonra muhaddislerin devlet yöneticilerine yönelik eleştirilerini genişleterek devlete yakın olan âlimleri eleştirdikleri görülmektedir. Özellikle bu tepkilerin baskıya maruz kalan ve yöneticilerden uzak duran âlimler tarafından akranlarına veya öğrencilerine yapılmıştır. Ancak bu eleştiriler, cerh-ta'dîl uygulamalarının yoğun olmadığı bir dönemde sistemli bir cerh olarak değerlendirilmemelidir. Hicrî II. asırda iktidarın uygulamalarına karşı olumsuz bakış açısının artmasıyla devlet adamlarına yakın olmaya yönelik cerh değerlendirmelerinin daha fazla yer bulmaya başladığı görülmektedir.²⁷

2. MUHADDİSLERİN DEVLET GÖREVİ ALMASIYLA İLGİLİ YAKLAŞIMLARI

Râvinin güvenilirliği İslâm, akıl, erginlik, fîsk ve mürûeti zedeleyecek hususlardan uzak kalmak gibi beş şarta dayandırılrsa da bunların hepsi aynı derecede râvinin adaletine zarar vermez. Nitekim bu şartların özellikle ilk üçü kesin olmakla birlikte bir mürûet zaafı olarak görülen râvinin yöneticiye yakın olması ve devlet görevi alması gibi muhaddislerin tenkit nedeni olarak sunduğu kusurlar ancak başka bir cerh nedeniyle ilişkilendirildiğinde kabul edilebilmektedir. Hatta bazı muhaddisler, râvinin yöneticiye yakınlığının cerh nedeni olmasının içtihadî bir mesele olduğunu ve kesin bir cerh nedeni olmadığını belirtmişlerdir. Uygulamada râvilerin hadisleri sadece yöneticilere yakınlıkları nedeniyle reddedilmemiş hatta yöneticiye yakın olan güvenilir râvilerin hadisleri genellikle sahih kabul edilmiştir. Bununla birlikte muhaddislerin genellikle sultana yakın olan râvileri kişisel olarak eleştirdikleri ve onlardan uzak kalmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.²⁸

Hadis âlimlerinden bir grup, yöneticilere yakınlaşmayı, onlarla ilişki kurmayı ve onların hizmetinde bulunmayı kınamış hatta bazıları hükümdarlara yakın olanları ve görev alanları cerh etmişlerdir. Bunlardan Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) "Eğer bir âlimin yöneticilere yakın olduğunu görürseniz ondan sakının çünkü o bir hırsızdır."²⁹ diyerek yöneticiye yakın olan herkesi kınamıştır. Bazı âlimlerin ise özellikle belirli kişi veya kişiler hakkında yöneticiye yakınlıkları nedeniyle eleştiri yönelttikleri bilinmektedir. Mesela, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) Hümejd b. Hilâl'in sika bir râvi olmasına rağmen devlet görevi aldığı için rivayetlerini kabul etmemiştir.³⁰ Mâlik b. Enes'e (ö. 179/795) Ebü'z-Zinâd'ın (ö. 130/748) rivayet ettiği bir hadis sorulduğunda Mâlik, Ebü'z-Zinâd'ın ölene kadar yöneticiler için çalışıp peşlerine düştüğünü söyleyerek onun hakkında olumsuz beyanda

²⁷ Tatlı, *Tabîîn Döneminde Hadis Rivayeti*, 316-317.

²⁸ Abdullah b. Yusuf el-Cüdey', *Tahrîr-u ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2003), 1/359.

²⁹ Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Adâbuş-şer'iyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419), 3/477.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/230.

bulunmuştur.³¹ Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812) sultana yakın olduğu için Hüseyim b. Beşîr'den hadis rivayet etmemiştir.³² Ayrıca Vekî dostu olan Hafs b. Ğiyâs kadılık makamına geldiğinde ondan uzaklaştığı nakledilmektedir.³³

Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), İbn el-Bennâ Muhammed b. Sa'id'i sultanın bazı görevlerini üstlenmesi nedeniyle "Güvenilir biri değildir." diyerek cerh etmiştir.³⁴ Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî (ö. 181/797), yöneticilere yakın olmanın ilmîni gizleyenler için Allah tarafından bir bela ve musibet olduğunu söylemiştir.³⁵ Abdulaziz b. Abdullah el-Ömerî (ö. 184/800), sultandan ve başkalarından hediye kabul etmemiş, akraba ve dostlarından devlet görevi alanlarla konuşmamıştır. Kardeşi Ömer'in, Medine, Kirman ve Yemen valisi olduğu dönemlerde onunla konuşmayarak ölümüne kadar ondan uzak kalmıştır.³⁶

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) yöneticilerle yakın olan bazı hadisçileri sert bir şekilde eleştirmiştir.³⁷ Ahmed b. Hanbel halifelerin, valilerin ve emirlerin yanına gitmezdi ve onlara mektup yazmaktan kaçınırdı. Öğrencilerine de bunu kesin bir şekilde yasaklardı.³⁸

Ebû Osman Said b. İsmail el-Heyrî (ö. 291/904) devlet adamlarına yakınlık kuran âlimlerin farklı durumlarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Allah korkusu olan bir kişi, sultanın kapısına çağrılmadan gitmemelidir. Ancak davet edildiğinde Rabbine karşı içten bir korkuyla sultanın huzuruna çıkmalıdır. Bu kişi, onlara iyiliği emretmeli, kötülüklerden sakındırılmalı ve doğruyu söylemelidir. Bu durumda kişi fitneye kapılmaz. Ancak dünyevî arzuları olan, dünya çıkarlarını arayan, insanlar arasında liderlik talep eden ve sultanın otoritesiyle güçlenen kişiler fitneye kapılan kişilerdir."³⁹

Müteahhirûn dönemi muhaddisleri, devlet yöneticilerine yakınlık konusunda daha müsamahalı bir tutum sergilerken, mütekaddimûn dönemi âlimlerin sert tutumlarını çeşitli şekillerde açıklamışlardır. Bu konuya İbn

³¹ Zehebî, *Mîzân*, 2/419.

³² Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *Suâlatu Ebî 'Ubeyd el-Âcurî Ebâ Dâvud es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî (Medine: İmâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmî'ati'l-İslâmiyye, 1983), 1/284.

³³ Ebû'l-Haccâc Cemaeddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 30/472.

³⁴ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fi du'efâ'ir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 7/570.

³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 32/443.

³⁶ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/877.

³⁷ Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd* (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 5/271.

³⁸ Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Adâbuş-şer'iyye*, 3/476. Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' fî'l-İlmi ve marifeti'r-ricâl bi rivâyeti'l-Mervezî* (Mumbai: Dârü's-Selâfiyye, 1408), 44.

³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *el-Câmi' li-Şu'abi'l-imân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 12/38.

Hacer el-Askalânî şöyle açıklık getirmektedir: “Bazı takvalı hadisçiler dünya işlerine giren bir grup râviyi zayıf görmektedirler. Ancak doğrulukla ve zabtla bilinen bir râvi için bu cerhlerin etkisi yoktur.”⁴⁰ İbn Hacer’in takvalı hadisçiler ifadesi tek başına bakıldığında övgü niteliği taşısa da bu muhad-dislerin aşırı bir takva sergiledikleri için onların yöneticilere yakın olmakla itham edilen râvileri zayıf görmelerine itimat edilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, devlet görevi aldığı için tenkit edilen Ahmed b. Vâkid el-Harrânî, Hafs b. Ğiyas, Hümayd et-Tavîl, Hümejd b. Hilâl el-Adevî, Hâlid b. Mehrân el-Hezzâ, Asım b. Süleyman el-Ahvel, Abdullah b. Zekvân Ebü’z-Zinâd gibi râvilerin tamamının rivayetlerini Buhârî’nin delil olarak kabul edip kullandığını belirtmiştir.⁴¹

İbn Receb (ö. 795/1393) de devlet adamlarına yakın olmanın ilk dönem muhaddisler tarafından tenkit edilmesini şu şekilde açıklamaktadır:

“Muhaddis idarecilere yakın olduğunda fitnelerden emin olmaz. Kişi yöneticilere uzakken onlara yakınlaştığında iyiliği emredip kötülüklerden sakındıracağını ve onlara sert davranacağını hayal eder. Ancak yöneticilere yakın olduğunda nefis onlara yönelir. Çünkü şeref sevgisi, insanın içindedir. Bu yüzden onlara yaltaklanır ve onları hoş görür. Hatta kendisine nazik davranıp ikramda bulunurlarsa onlara yönelebilir ve onları sevebilir.”⁴²

Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) de muhaddislerin yönetimle olan mesafeli duruşlarını şöyle gerekçelendirmektedir: “Ahiret âlimlerinin özelliklerinden biri hükümdarlardan uzak durmalarıdır. Onlarla yakın olmaktan sakınırlardı. Huzeyfe (r.a.) şöyle demiştir: “Fitne yerlerinden sakının.” Fitne yerleri nedir? diye sorulduğunda, “Valilerin kapıları, birinizin valinin yanına gidip ona yalan söylemesi ve ona olmayan şeyleri söylemesidir.”⁴³ İbn Müflih, İbnü’l-Cevzî’nin sözlerini şöyle yorumlar:

“Bu daha önceki âlimlerin yaptığı gibi takvaya göre yapılan bir uyarıdır. Yöneticilere yakın olma karşısındaki uyarılar mahzurlu işlere düşmekten korkulduğu için olabilir. Ancak kişi eminse yöneticileri uyarıp nasihat etmesi ve kendi ihtiyacını karşılaması takdir edilebilir. Selefin sözleri ve eylemlerini bu şekilde anlamak gerekir. Sultanın adaletli olduğu durumlarda âlimlerin idarecilerden uzak kalmadıkları görülmektedir. Örneğin, Urve b. Zübeyr ve İbn Şihâb gibi birçok âlim, Ömer b. Abdülaziz’e yakınlık kurmuşlardır. Ayrıca Şa’bî, Kabîsa b. Züeyb, Hasan, Ebü’z-Zinâd, Mâlik, Evzâî, Şafîî ve diğerleri sultanın yanına gitmişlerdir. Fakat her halükârda idareci-

⁴⁰ Hâfiz Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1379), 1/385.

⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 1/460-464.

⁴² Ebü’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî İbn Receb, *Mecmû’u resâil el-Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî* (Kahire: el-Fârukü’l-Hadise, 2003), 1/86.

⁴³ Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Adâbuş-şer’iyye*, 3/477.

lerden uzak durmak selameti gerektirir Ahmed ve birçok âlim bu yolu tercih etmişlerdir".⁴⁴

İbn Abdülberr en-Nemerî (ö. 463/1071) devlet yöneticilerine yakın olmaya karşı olumsuz yaklaşımların zâlim ve fâsık olan sultanlar için olduğunu Ömer b. Abdülaziz gibi adil ve erdemli yöneticilere muhaddislerin yakınlık kurduğunu ve bu yaklaşımın onların güvenilirliğine karşı bir olumsuzluğa neden olmadığını belirtmiştir.⁴⁵

Muhaddislerin devlet görevi alma yönünde ele alınan görüşleri yanında birçok muhaddisin farklı devlet görevleri aldıkları görülmektedir.

Bunların arasında Ebû Eyyûb Meymûn b. Mihrân el-Cezerî (ö. 117/735),⁴⁶ Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî (ö. 120/738),⁴⁷ Ebû Abdirrahmân Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân el-Kureşî (ö. 130/748),⁴⁸ Hâlid b. Mehrân el-Hazzâ (ö. 141/759),⁴⁹ Şebîb b. Şeybe b. Abdillâh el-Ehtem (ö. 170/786)⁵⁰ valilik yapan güvenilir muhaddisler arasındadır.

Hümejd b. Hilâl b. Hübeyre el-Adevî (ö. 120/738)⁵¹ İbn Şihâb ez-Zührî de (ö. 124/742)⁵² yöneticilerine danışmanlık yapmış sika muhaddisler arasındadır.

Ravh b. Zinba' el-Cüzâmî (ö. 81/701),⁵³ İsmail b. Ubeydullah b. Ebü'l-Muhâcir (ö. 131/749),⁵⁴ Hafs b. Velîd el-Hadremî (ö. 128/746)⁵⁵ gibi muhaddisler de ordu komutanlığı yapmış ve muhaddisler tarafından güvenilir kabul edilmiş râviler arasındadır.

Ebû Abdirrahmân Âsım b. Süleymân el-Ahvel el-Basrî (ö. 142/759),⁵⁶ Abdullah b. Şübrüme ed-Dabbî (ö. 144/761),⁵⁷ İsmâîl b. Uleyye el-Basrî (ö. 193/809),⁵⁸ Yûnus b. Bükeyr el-Kûffî (ö. 199/814),⁵⁹ Muhammed b. Abdul-

⁴⁴ Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Adâbuş-şer'iyye*, 3/477.

⁴⁵ Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdilberr, *Câmiu beyânî'l-ilmî ve fadlihî*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suûdi Arabistan: Dârü İbnü'l-Cevzî, 1414), 1/641.

⁴⁶ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/327.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, 5/314.

⁴⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/210. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 28/59.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/192.

⁵⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 12/364. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/405.

⁵¹ Zehebî, *Siyer*, 5/309, 310.

⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 55/370. Halit Özkan, "Tedvin Tarihinde Emevi Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza Nüşhası", *Divân* 17/32 (2012), 14.

⁵³ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 2/933.

⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 8/440; Zehebî, *Siyer*, 5/213.

⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 14/446; İbn Hibbân, *Sikât*, 6/199.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 7/190.

⁵⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/906.

⁵⁸ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 6/227, 229.

⁵⁹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-'İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlim Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2/377.

lah b. el-Müsennâ (ö. 215/830),⁶⁰ Ahmed b. Ömer b. Hafs el-Kindî (ö. 235/850),⁶¹ gibi muhaddisler de kadılık ve mezâlîm görevinde bulunmuş sika hadisçilerdendir.

Hadis âlimlerinden bazılarının hisbe görevini üstlendiği bilinmektedir. Bunların arasında; Âsım b. Süleymân el-Ahvel el-Basrî (ö. 142/759),⁶² Ali b. Hasan b. el-Ca'd (ö. 230/844-45),⁶³ Ali b. Muhammed b. Mahmûd es-Sûri (ö. 331/943) hisbe görevini üstlenmiş güvenilir hadisçiler arasında sayılmaktadır.⁶⁴

İbrâhîm b. Muhammed b. Talhâ b. Ubeydullah et-Teymî (ö. 110/729),⁶⁵ Ömer b. Hâni ed-Dımaşkî (ö. 121/739),⁶⁶ Süleymân b. Bilâl et-Teymî (ö. 172/788),⁶⁷ Abdurrahmân b. Ebi'z-Zinâd el-Medenî (ö. 174/790),⁶⁸ Eşheb b. Abdilazîz el-Kaysî (ö. 204/820),⁶⁹ Muhammed b. Âiz b. Ahmed el-Kâtib el-Kureşî ed-Dımaşkî (ö. 233/847),⁷⁰ İbrahim b. Sa'd (ö. 185/801)⁷¹ gibi muhaddisler vergidarlık görevi yapmış sika muhaddislerdendir.

Hadis âlimlerinin yöneticilerden uzak durma ve devlet görevlerinden kaçınma tutumunu şekillendiren çeşitli nedenler vardır. Bunlardan biri yöneticilere yakınlık sebebiyle dünya nimetlerine aşırı düşkünlük ve iktidar cazibesine kapılma endişesidir. Bazı yöneticilerin adaletsiz davranışları ve onların yanlışlarını dile getirmenin zorluğu, ayrıca yöneticilerin aşırı saygı beklentilerinden çekinmeleri de muhaddislerin onlardan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Zikredilen bu durumlar bazı muhaddislerin yöneticilerden uzak durarak ilmî bağımsızlıklarını ve itibarlarını koruma yolunu seçmelerini sağlamıştır.⁷² Muhaddislerin birçoğu devlet yönetimine yakınlığı mürûet açısından sakıncalı kabul etseler de yöneticilere yakın olan râvilerden hadis rivayet etmede ilmî açıdan bir sakınca görmemişlerdir. Bunun en güçlü delili devlet yöneticilerine yakın olmayı tenkit eden hadis imamlarının yöneticilere yakınlıkla itham edilen râvilerin rivayetlerini terk etmemeleri aksine hadislerini kendi hadis kitaplarında delil olarak kullanmalarındır. Şayet sadece yöneticilere yakın olmak ve yanlarına gitmek onların adaletine zarar veren bir durum olsaydı bu râvilerin hadislerini rivayet etmezlerdi.

⁶⁰ Muhammed b. Sa'd el-Basrî ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü's-Sâdir, 1968), 7/294.

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 11/37.

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/256; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/902.

⁶³ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 13/306.

⁶⁴ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 13/346.

⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 4/562.

⁶⁶ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/477.

⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 7/426.

⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/416.

⁶⁹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/34.

⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, 117105.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1408, 1/125.

⁷² el-Aclân, *el-Muhaddisûn ve's-siyâse*, 59.

Bu konuda tenkitleriyle tanınan Ahmed b. Hanbel, yöneticilere yakınlığıyla bilinen birçok râviden hadis rivayet etmiştir. Örneğin; Ahmed b. Hanbel, yöneticilere yakın olmalarıyla tanınan Hâlid b. Mehrân el-Hazzâ,⁷³ Hümejd et-Tavîl el-Basrî (ö. 143/760),⁷⁴ Asım b. Süleyman el-Ahval (ö. 142/759),⁷⁵ Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799)⁷⁶ gibi muhaddisleri tenkit etmesine rağmen *el-Müsned* eserinde kendilerinden rivayette bulunmuştur.

Yöneticilere yakın olduklarından dolayı tenkit edilen bazı râvilerin diğer muhaddisler tarafından sika kabul edildiği de görülmektedir. Bu durum tenkitin bu hadisçiye özel bir yaklaşım olduğunu ve bütün hadis âlimlerinin yöneticiye yakın olmayı tek başına bir cerh nedeni olarak görmediklerini ispat etmektedir. Ayrıca bazı cerh ve ta'dil imamlarının râvinin yöneticilere yakın olduklarını söyledikten sonra aynı zamanda sika olduklarını söylemeleri böyle bir durumun râvinin adaletine zarar vermediğini göstermektedir. Örneğin Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ebû Yahyâ Zekeriyâ es-Sâcî (ö. 307/920) Yûnus b. Bûkeyr hakkında "O doğru sözlüydü ve yöneticilerin peşinden giderdi." demiştir.⁷⁷ Muhammed b. Mübârek es-Sûrî de Amr b. Vâkıd ed-Dımaşkî hakkında şöyle demiştir: "O yöneticilerin peşinden giderdi ve doğru sözlüydü."⁷⁸

Daha önce ifade edildiği üzere bir kişinin yöneticiye yakınlığı nedeniyle eleştirilmesi, bu kişi hakkında yapılan değerlendirmelerin temkin ve ihtiyat ilkesi çerçevesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu eleştiriler, râvinin -dünyevi kazanç elde etmek amacıyla dahi olsa- adaletine dair kesin bir cerh seviyesine ulaşmamaktadır. İbn Hacer bu hususta şöyle demiştir: "Bazı takvalı hadisçiler dünya işlerine giren bir grup râviyi zayıf gördü. Ancak doğrulukla ve zabtla bilinen bir râvi için bu cerhlerin etkisi yoktur."⁷⁹ İbnü'l-Vezîr el-Yemânî de: "Yöneticinin yanına gitmek saygınlığı azaltıcı bir davranış olup bir cerh nedeni değildir."⁸⁰ demektedir.

Yöneticilere yakınlığın bir cerh nedeni olarak kabul edilmesinin nedenlerinden biri de yöneticinin zâlim olduğu durumlarda muhaddisin ona yakın olması onun hatalarını doğrulama ve destek anlamına geleceği nedeniyle yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla bu tür tenkitler şüphelerden kaçınma amacıyla yapılmıştır. Muhaddisler hangi râvinin yöneticiye yakın olup görev

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/529; 3/222, 415.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/495; 14/528; 17/245.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/252; 3/89; 4/111.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/553; 8/11; 12/13.

⁷⁷ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Haydarabad: Matbatu Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 11/435-436.

⁷⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/208.

⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 1/385.

⁸⁰ İbnü'l-Vezîr el-Yemânî, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi zübbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 8/187.

aldığını kimin uzak kaldığını gözlemlemekteydiler. Bu yakınlığın, râvinin görüşlerine veya fetvalarına nasıl bir etkisi olduğu göz önünde bulundurulurken hadislerinin değerlendirmesi yapıldı. Eğer bu yakınlık râvinin adaleetine etki edecek seviyedeysen buna dikkat çekerlerdi. Bundan dolayı hadisçilerin yöneticiye yakın olup bunun rivayetlerine etki eden râviler için *فلان يتبع السلطان* “Filan, yöneticilerin ardı sıra gidiyor.” gibi ifadeler kullanılmaktaydı. Yöneticilere yakınlığın rivayetlerine etki etmeyen râviler için bu ifadeler kullanılmamaktaydı. Örneğin kendisi için bu ifadenin kullanıldığı Amr b. Vâbisa er-Rakkî (ö. ?),⁸¹ Amr b. Vâkîd el-Küreşî (ö. 171/788),⁸² Yûnus b. Bükeyr el-Kûfî (ö. 199/814),⁸³ Hafs b. Ömer el-Adenî (ö. 201/817)⁸⁴ gibi muhaddisler bu yakınlıkları nedeniyle tenkit edilenler arasındadır. Bu yaklaşımda hadisçilerin yöneticilere yakın olan hadisçileri takip ettikleri ve rivayetlerini toptan ret veyahut kabul etmedikleri anlamına gelmektedir.⁸⁵

Devlet yöneticilerine yakınlığın hadis rivayetinde bir tür cerh sebebi olarak kabul edilebilmesi için bu yakınlığın İslâm hukukuna aykırı bir davranış olması gerekmektedir. Bu meseleyi doğru anlayabilmek için asıl önemli olan, İslâm hukukunda yöneticilere yakın olmanın fikhî durumunun belirlenmesidir. Sahâbe, tabiîn ve hadis âlimlerinin yaklaşımları incelendiğinde devlet yöneticileriyle yakın olmanın temelde mubah olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle birçok ilim ehli, yöneticilerle yakın ilişki kurmuş ya da onların yanına gitmekte bir sakınca görmemiştir. Bu, özellikle toplumun yararını gözetmek, yetkililerin eliyle gerçekleşen ıslahatı desteklemek amacıyla yapılmıştır.⁸⁶ Şevkânî de ilim ehli şayet yöneticilerle etkileşimden kaçınırsa bu işi kimse üstlenmediği için İslâm’ın hükümlerinin ihmal edileceğini ve İslâm topraklarında İslâm hukukunun yerini cahiliye dönemine bırakacağına vurgu yapmıştır.⁸⁷

Yöneticiye yakın olma hususunda İbn Mes’ûd’a ait “Sultanın kapılarından birine giren fitneye uğrar”⁸⁸ mevkuf rivayeti dışında açıkça bunu yasaklayan bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak bu hadis, sadece sultana yakın kişinin bir fitneye maruz kalabileceğini ifade etmektedir. Şayet dinî bir tehdit ifade ediyorsa da bu durum yöneticilere yaltaklık yaparak yakınlık kuranlar için geçerli olacağı söylenebilir. Ancak iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak veyahut nasihat etmek niyetle yakın olan kişi için bu tehdit

⁸¹ Mizzî, *Tehzîb*, 22/288.

⁸² Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/701.

⁸³ Zehebî, *Mizân*, 4/477.

⁸⁴ Ebû Abdullah Alaüddin Moğultay b. Kılıç Kılıç, *et-Terâcimü's-sâkita min kitâbi İkmâli Tehzîbi'l-kemâli'l-Moğultay* (Riyad: Dârü'l-Muhaddis, 1426), 1/245.

⁸⁵ el-Aclân, *el-Muhaddisün ve's-siyâse*, 267, 268.

⁸⁶ İbnü'l-Vezîr el-Yemânî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi zübbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*, 8/206.

⁸⁷ Şevkânî, *Ref'ü'l-esâtîn fi hükmi'l-ittisâl bi's-selâtîn*, 13.

⁸⁸ Ma'mer Râşid, *el-Câmi'* (*Abdurrezzâk'ın Musannefi ile birlikte basım*), thk. Habîburrahman el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 11/316, 317.

geçerli değildir. Yine de o da canını tehlikeye atmış olduğu için fitneye maruz kalabilir.⁸⁹

Bu deliller, yöneticilerin yanında bulunmanın aslında caiz olduğunu göstermektedir. Ancak bu hüküm, koşullar ve amaçların değişmesiyle değişebilmektedir. İbnü'l-Vezîr el-Yemânî, yöneticilerle yakınlığın farklı kategorilere ayrıldığını belirtmiştir. Yöneticilerle yalnızca yarar sağlamak amacıyla yakınlık kurmanın manevi olarak kusur sayılacağını ve ilim ehli tarafından hoş karşılanmayacağını ancak bu durumun haram kategorisine de girmeyeceğini söylemektedir. Yöneticilere ihtiyaç sahipleri için aracı olmak, haksızlıkları bildirmek veyahut yöneticilere nasihat etmek, cihada katılmak ve akrabalık bağına korumak için kurulan yakınlıklarda bir mahzur bulunmadığı gibi teşvik edilmektedir.⁹⁰

3. MUHADDİSLERİN SİYASİLERE KARŞI TAVIRLARI

Hicrî ikinci asırdaki muhaddislerinin iktidarla ve yönetim karşıtı hareketlerle ilişkilerini net bir şekilde sınıflandırmak oldukça zordur. Bu güçlüğün temel nedenlerinden biri de dönemdeki baskının etkisi altında ulemanın gerçek düşüncelerini açıkça ifade etmekten ve benimsediği tavır konusunda net olmaktan kaçınmış olmalarıdır. Bu bağlamda, dönemin âlimleri genellikle siyasal yönetimin tavrına ve iktidarın içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak değişen tavırlar sergileme ihtiyacı hissetmişlerdir. Aynı muhaddisin bir dönemde yönetimle iyi geçindiği görülürken farklı bir zamanda muhalif tutumları ortaya çıkabilmiştir. Bu dönemde muhaddislerin bir kısmı açıktan tavır almış diğer bir kesim sessiz kalmış ya da idarecilerin gazaplarını celbetmeden nasihat etme yolunu tercih etmişlerdir. Yönetime yakın olan muhaddislerin ise siyasî iradeye mutlak bir destek vermedikleri görülmektedir. Muhaddislerin yönetimle olan ilişkileri, fiilî mücadele, destek tavrı ve tarafsız yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

3.1. Fiilî Mücadele

Siyasî otoriteye karşı olmanın en etkili yollarından biri silahlı mücadeleye varan isyan hareketleridir. Tarih, mevcut otoriteye karşı çıkmak ve onları devirmek amacıyla gerçekleştirilen bir dizi başkaldırıya tanıklık etmiştir. Bu isyanlara katılanlar arasında muhaddis âlimler de olmuştur. Onlar iktidarın yanlışlarını sadece eleştirmenin yeterli olmadığına inanarak yönetime karşı bazen fiilî mücadele etmeyi seçmişlerdir. Emevî iktidarına karşı bazı muhaddisler sert bir tutum göstermiş ve hatta onlarla doğrudan savaşarak isyanlara katılmışlardır. Bu isyanlardan bazıları şunlardır:

İbnü'l-Eş'as isyanı h. 81-85 (701-704): Bu isyana çok sayıda ilk dönem

⁸⁹ el-Aclân, *el-Muhaddisûn ve's-siyâse*, 259.

⁹⁰ İbnü'l-Vezîr el-Yemânî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi zübbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*, 8/190-205.

muhaddisi katılmıştır. İsyanın ortaya çıkışı şöyle özetlenebilir: Haccâc'ın İbnü'l-Eş'as'ı Sicistan'da fetih göreviyle valisi olarak atamış ancak İbnü'l-Eş'as Sicistan'ı ele geçirdikten sonra Haccâc'ın tüm ısrarlarına rağmen fetihlere devam etmemiştir. Bunun sonucunda iki lider arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Ayrıca Haccâc'ın Arap olmayan halklara karşı sert tutumu da bu isyanın büyümesine neden olmuştur. İbnü'l-Eş'as isyanına muhaddislerin katılmasında en önemli sebeplerin arasında âlimlerin Emevî yönetiminin haksız tutumlarına karşı tepkileri öne çıkmaktadır.⁹¹ Abdullah b. Şeddâd (ö. 82/701),⁹² Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 83/702),⁹³ Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]),⁹⁴ Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722),⁹⁵ Ebü's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711-12),⁹⁶ Müslim b. Yesâr (ö. 100/718)⁹⁷ gibi bir çok muhaddis İbnü'l-Eş'as ayaklanmasına katılmış ve bunların bir kısmı şehit olmuş ya da isyanın başarıya ulaşmaması sonrası işkenceye maruz kalmışlardır. Burada dikkat çeken diğer bir husus Şa'bî gibi bu isyana katılan bir kısım muhaddislerin daha önce devlet görevlerinde bulunmalarıdır. Bu nedenle âlimlerin mutlak olarak devlet görevine karşı olmadıkları ancak Haccâc döneminde halka ve ilim adamlarına yapılan haksızlıklara karşı bu ayaklanmaya katıldıkları anlaşılmaktadır.

Zeyd b. Alî Zeynilâbidîn b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 122/740) Hişâm b. Abdülmelik'e karşı baş kaldırısı: Zeyd b. Ali, Medine'de doğmuş çocukluk ve eğitim yıllarını burada geçirmiştir. Hicaz, Suriye ve Irak gibi bölgelere ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Bu yolculukları esnasında Emevî iktidarı tarafından isyan hazırlıklarında bulunduğu ithamıyla suçlanmıştır. Dımaşk'ta Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'le (724-743) görüşmüş ve Hişâm'ın haksız hakaretlerine maruz kalmıştır. Bunun ardından Kûfe halkının daveti üzerine şehre yerleşen Zeyd, bir yıl boyunca hazırlıklar yapmış ve 122/740 yılında Kûfe'de başlattığı isyan sırasında başına aldığı ok yarası sonucunda hayatını kaybetmiştir.⁹⁸ Muhaddislerden Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132/750), Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 148/765), Abdullah b. Şübrüme (ö. 144/761), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772)⁹⁹ gibi âlimler bu ayaklanmaya katılarak destek vermişlerdir.

⁹¹ Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", 21/32-33.

⁹² Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 2/957.

⁹³ Zehebî, *Siyer*, 4/264.

⁹⁴ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 2/1100.

⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, 4/304.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, 4/482.

⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, 4/513.

⁹⁸ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/313-316; Cahid Kara, "Yahyâ b. Zeyd İsyanı ve Horasan'daki Etkileri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2020), 769.

⁹⁹ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk. Mahmûd Arnaut (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), 2/92.

Muhammed b. Abdullah el-Mehdî en-Nefsüzzekiyye (ö. 145/762) isyanı: Muhammed b. Abdullah, Emevîler'in çöküş döneminde Medine'de Abbâsîler dahil Ehl-i Beyt üyelerinin çoğunun katılımıyla biat edilerek hilâfet makamına seçildi. Ancak Emevîler'e karşı isyanlar başarılı olunca Abbâsîler kendi halifelerini ilan ettiler. Muhammed, Abbâsî hâlifelerini tanımayarak onlara biat etmedi. Bu durum Abbâsîlerin Alevîlere yönelik şiddet politikalarına yol açtı. Muhammed b. Abdullah Abbâsî halifelerini tanımayarak Medine'yi terk etti. Kardeşi İbrahim liderliğindeki isyan, Basra'nın ele geçirilmesine yol açtı ve bölge Muhammed'in kontrolü altına girdi. Halife Mansûr, İsâ b. Musâ'yı göndererek Muhammed'e karşı bir ordu oluşturdu. Ancak Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye, savaşta şehit düşerek başarısız oldu.¹⁰⁰ Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı Medine'de ortaya çıkan bu isyana birçok muhaddis katılmıştır. Hatta imam Mâlik'e "Biz Mansûr'a biat ettik nasıl isyana kalkacağız." diyen halka Mâlik'in "Siz zorla biat ettirildiniz zorla yapılan biatin hükmü yoktur."¹⁰¹ dediği nakledilmektedir. Bu ayaklanmaya katılan âlimler arasında Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysî (144/762),¹⁰² Muhammed b. Aclân (ö. 148/765),¹⁰³ Abdül'azîz ed-Derâverdî (ö. 187/803),¹⁰⁴ Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Asım (ö. 171/788)¹⁰⁵ gibi muhaddisler bulunmaktadır.

İbrâhîm b. Abdullah b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 145/763) Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı ayaklanması: Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin kardeşi olan İbrâhîm, abisinin Medine'de ayaklanmasına eş zamanlı olarak Ahvaz ve Fars bölgesinden Vâsî'a kadar Abbâsîlere karşı bir isyan başlatmıştır. Fakat bu isyan başarısız olmuş ve İbrâhîm Abbâsî ordusu tarafından Kûfe'de öldürülmüştür.¹⁰⁶ Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) halkı ve ilim adamlarını bu ayaklanmaya teşvik eden muhaddis âlimleri arasındadır.¹⁰⁷ Ayrıca Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), İsâ b. Yûnus (ö. 187/803), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ebû Hâlid el-Ahmer (ö. 190/806),¹⁰⁸ Harun b. Sad el-İclî,¹⁰⁹ Halid

¹⁰⁰ Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/489-490.

¹⁰¹ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dârü'l-Fikr, 1986), 10/84.

¹⁰² Zehebî, *Siyer*, 67136.

¹⁰³ Zekerîya Güler, "Muhammed b. Aclân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/494.

¹⁰⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk (Târîhu't-Taberî)* (Beyrût: Dârü't-Türâs, 1387), 7/605.

¹⁰⁵ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 11/194.

¹⁰⁶ Mustafa Öz, "İbrâhîm b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/283-284.

¹⁰⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/794.

¹⁰⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/794.

¹⁰⁹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/997.

b. Abdullah et-Tahhân,¹¹⁰ Ebû Sehl el-Külâbî¹¹¹ gibi muhaddisler bu ayaklanmaya katılmışlardır.

Muhammed b. İbrâhîm b. İsmâîl İbn Tabâtabâ'nın (ö. 199/815)¹¹² Me'mûn'a karşı isyanı: Hârûnürreşîd'in ölümüyle Emîn ve Me'mûn arasında gerçekleşen mücadeleyi fırsat bilen Şifler Medine'de bulunan İbn Tabâtabâ'yı Abbasîlere karşı ayaklanması için teşvik etmiştir. İbn Tabâtabâ ayaklanma esnasında Kûfe dışında hastalanarak vefat etmiştir. Bu ayaklanmaya İmrân b. Ebân b. İmrân (ö. 205/821),¹¹³ Ali b. Hakîm b. Zebyân (ö. 231/846),¹¹⁴ Ebû Mahammed el-Vâsîtî (ö. 231/846) gibi muhaddisler katılmıştır.

Bu ayaklanmaların asıl amacı her ne kadar Alevî ailesinin Emevî ve Abbasîlerden hak arama çabası olduğu görülse de âlimlerin isyana katılmalarındaki asıl hedefin iktidarların haksız uygulamalarına karşı bir tepki olduğu bilinmektedir. Bunun yanında muhaddislerin bu ayaklanmalara katılımlarıyla iktidarın hatalarını eleştirmenin ötesine geçerek fiilî mücadeleye geçtikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca isyanlara katılan âlimlerin bazılarının daha önce devlet görevlerinde bulunmuş olmaları, bu âlimlerin sadece mutlak olarak devlet görevine karşı olmadıklarını ancak yaşadıkları dönemde halka ve ilim adamlarına yapılan haksızlıklara karşı ayaklanma hareketine destek verdiklerini ortaya koymaktadır.

3.2. Destek Tavrı

Yöneticilerle kurulan yakınlık, sadece tayin edilen görevleri üstlenme veya resmi görevlerden uzak kalmakla sınırlı değildi. Bazı hadis âlimleri, yöneticiye hayırlı işlerde destek olmada ve toplantılarına katılmakta bir sakınca görmemişlerdi. Tâbiîn neslinden Kabîsa b. Züeyb el-Huzâî (ö. 86/705) Abdümelik b. Mervân döneminde Şam'da Abdümelik'e yardımcı olarak siyasî faaliyetlerde bulunmuştur. Kabîsa, Abdümelik'in yakınındaki izinli kişilerden biri olarak kabul edilmiştir. Kendisine hilafet mührü ve beytül mâl sorumluluğu verilmiştir. Abdümelik çeşitli meselelerde Kabîsa'nın görüşlerine başvururdu. Kabîsa, valilerin zulmünden etkilenen Saîd b. Müseyyeb gibi muhaddisleri korumak için nüfuzunu kullanmış, İbn Şihâb ez-Zührî gibi âlimleri halife ile tanıştırmak onların yönetimdeki etkinliklerini artırmaya çalışmıştır. Kabîsa tüm bu siyasî duruşuna rağmen güvenilir bir râvi olup rivayetleri *Kütüb-i Sitte* dahil temel hadis kaynaklarında

¹¹⁰ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/799.

¹¹¹ Zehebî, *Siyer*, 8/512.

¹¹² Mustafa Öz, "İbn Tabâtabâ, Ebû Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/383-384.

¹¹³ Mizzî, *Tehzîb*, 22/305.

¹¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 20/416.

yer almaktadır.¹¹⁵

İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) de Emevî yöneticileriyle yakın ilişkisi bulunan ve vaktinin büyük bir kısmını Şam'daki sarayda geçiren bir muhaddis olarak tanınmaktadır. Zührî, Emevî yönetimi tarafından İslâm ülkesinin genelinde hadislerin derlenmesi görevine atanmış en önemli muhaddis olarak bilinmektedir.¹¹⁶ Zührî'nin ailesi esasında Emevî idaresine karşı Abdullah b. Zübeyr'i desteklemekteydiler. Ancak Abdullah'ın mağlubiyeti sonucunda Zührî ve ailesi divan gelirlerinden mahrum bırakıldı. Bu nedenle maddi sıkıntı içine düşen Zührî, Şam'a cihad etmek ve para kazanmak amacıyla sınır bölgelerine gitmeye karar verdi. Şam'a vardığında, Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/705) tarafından Halife Abdülmelik b. Mervân ile tanıştırıldı. Halife, Zührî'nin bilgisini takdir ederek divana katılmasını sağladı ve ona yüksek bir maaş bağladı.¹¹⁷ Zührî, daha sonra Velîd b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, Yezid b. Abdülmelik ve Hişâm b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde çeşitli resmi görevlerde bulunmuş, halifelere destek vererek onlara yakın olmuştur.¹¹⁸

Muhaddis ve siyer âlimi İbn İshâk (ö. 151/768) Emevî yönetimine mesafeli kalmış Abbâsî iktidarına ise yakınlık kurmuştur. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un desteğiyle hadis dersleri vermiş ve halifenin isteğiyle el-Mehdî-Billâh'ın hocalığını yapmış ayrıca saray kütüphanesine koyulmak üzere *Megâzî* eserini yazmıştır. İbn İshâk'ın hadisçilerin çoğunluğu tarafından güvenilir kabul edildiği ve yöneticilere olan bu yakınlığı nedeniyle cerh edilmediği görülmektedir.¹¹⁹

Muhaddislerin halkın sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını iletme amacıyla devlet yöneticileriyle iletişime girdikleri de görülmektedir. Örneğin; el-Evzâî (ö. 157/774) Abbâsî halifesi Mehdî'nin (ö. 169/785) vezirine mektup yazarak Yezîd b. Yahyâ el-Huşenî'nin zindandan çıkarılması için ricada bulunmuştur.¹²⁰ Yine Mekke halkının pahalılık ve geçim sıkıntılarını Mehdî'ye mektup yazarak iletme nasihatlerinde bulunmuştur.¹²¹

Muhaddislerden Leys b. Sa'd (ö. 175/791), yöneticilere destek veren muhaddisler arasındadır. Leys, yönetimde oluşan hataların düzeltilmesi için özel toplantılar düzenler, halifeyi yanlış bulduğu konularda uyarır ve halkın sorunları ile ihtiyaçlarını hükümdara iletme için naip olarak görev yapardı.

¹¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 4/282; Mehmet Efendioğlu, "Kabîsa b. Züeyb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/39.

¹¹⁶ Özkan, "Tedvin Tarihinde Emevi Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek", 1.

¹¹⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/499; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, 55/297.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/331.

¹¹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 24/426; Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93.

¹²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/189.

¹²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/192.

Ayrıca bir kadı veya valinin yanlış uygulamaları olduğunda bu durumu halife rapor ederek görevden alınmalarını sağlardı.¹²² Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ve Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) gibi bazı muhaddislerin hadis uyduran bir kişiyi gördüklerinde onu sultana şikayet etmekle tehdit etmeleri de bu konuda yöneticilerden destek bulduklarını göstermektedir.¹²³

Muhaddislerin yöneticilerle kurdukları yakınlığın sadece resmi görevlerle sınırlı olmadığı ve bazen yöneticilere hayırlı işlerde destek olmak amacıyla faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bunun yanında iktidara yakın olan muhaddislerin kimi valilerin zulmünden etkilenen muhaddisleri korudukları ve ilmin gelişimine katkı sağladıkları da anlaşılmaktadır. Yöneticilere yakınlıklarıyla bilinen muhaddislerin halkın sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını devlet yöneticilerine iletmek maksadıyla çeşitli yöntemlere başvurmaları da ayrıca bu yakınlığın olumlu sonuçlarından sayılabilmektedir.

3.3. Tarafsız Yaklaşım

Hicrî ikinci asrın çalkantılı siyasî hayatı içinde âlimler arasında herhangi bir siyasî duruşu takip etmeyerek tarafsız davranan muhaddisler bulunmaktaydı. İktidarla muhalefet arasındaki çatışmaların yaşandığı dönemlerde tarafsız kalan âlimler, iktidarı destekleyen veya yönetimin uygulamalarını savunan kişiler olmadıkları halde yönetime karşı ayaklanan tarafların siyasî ve dünyevî amaçlar uğrunda çatıştıklarına inandıkları ve Müslüman kanının gereksiz yere dökülmesine karşı çıktıkları için tarafsız bir tutum sergilemişlerdir. Bu âlimler, toplumun içsel ayrılıklarla bölünmesine izin vermemek için tarafsızlığı tercih etmişlerdir. Tarafsız âlimler, toplumun birliği ve bütünlüğünü koruma konusunda büyük bir hassasiyet taşımaktaydılar.¹²⁴ Tarafsızların siyasî anlaşmazlıklardan ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan iç savaşlardan uzak durma eğilimlerinde, fitne korkusu, Müslüman kanının akıtılmasının günah olduğu inancı, biate sadık kalmaya olan inançları ve Hz. Peygamber'e atfedilen iç çekişmeler karşısında tarafsız davranmayı teşvik eden pek çok hadisin etkisi olmuştur.¹²⁵

Tarafsız durmaya çalışan bazı muhaddisler yöneticilere nasihatlerde bulunarak onları yanlışlarından döndürmeye çalışmışlardır. Nasihat yöntemi, muhaddislerin ileri gelenlerinin genel yaklaşımı olmakla beraber bu uygulamanın şeklinde farklılık bulunmaktadır. Kimi muhaddisler öğütlerinde yumuşak bir dil kullanırken kimisi sert bir dil tercih etmiştir. Bazı muhaddisler uyarılarını gizlice baş başa yaparken bazıları ise halkın önünde

¹²² Mizzî, *Tehzîb*, 24/275.

¹²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/127; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/372.

¹²⁴ Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, 208.

¹²⁵ Mehmed Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 80.

açıkça yapmıştır. Bu farklılıklar iktidarın durumu, mevcut koşullar ve hataların doğasına göre değişmekteydi.¹²⁶

Tabiî'nin neslinde birçok muhaddis yöneticilerle fiilî mücadelede daha çok siyasî meselelerde tarafsız kalarak nasihat yolunu takip etmişlerdir. Örneğin, Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) Süleymân b. Abdülmelik'e (ö. 99/717),¹²⁷ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) Abdülmelik b. Mervân'a (ö. 86/705)¹²⁸ sert uyarı ve nasihatlerde bulunarak gönderdikleri hediyeleri kabul etmemişlerdir.

Yöneticilere sert uyarılarda bulunan muhaddisler arasında A'meş de (ö. 148/765) bulunmaktadır. Hişâm b. Abdilmelik (ö. 125/743) A'meş'den Osman'ın (r.a.) menkıbelerini Ali'nin (r.a.) de yergilerini toplayan bir mektup yazmasını istediğinde A'meş onu sert bir dille uyararak kendi kusurlarıyla ilgilenmesini tavsiye etmiştir.¹²⁹ İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776), Ebû Ca'fer el-Mansûr'a (ö. 158/775) zor durumda kalan halka maddi destek vermesi için nasihatlerde bulunmuştur.¹³⁰ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ısrarla kendisiyle görüşmek isteyen el-Mehdî'nin (ö. 169/785) kendisine bir ihtiyacı olup olmadığını sorduğunda Sevrî ona yeryüzünü zulümle doldurduğunu ve Allah'tan korkması gerektiğini söyleyerek nasihatte bulunmuştur.¹³¹ Yine Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr, Süfyân es-Sevrî'yi danışmak için çağırdığında Sevrî: "Ey müminlerin emiri, sen zaten bildiklerini uygulamıyorsun. Bilmediğin konularda sana nasihat etmem gereksizdir." şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap karşısında halife şaşkınlıktan susmuştur.¹³² Mâlik b. Enes'e (ö. 179/795) bazıları, "Sen, zâlim ve zorba yöneticilerin yanına giriyorsun." dediklerinde Mâlik şöyle cevap vermiştir: "Allah sana merhamet etsin, peki hakikati söylemek nerede kaldı?"¹³³ Mâlik bu sözünü yöneticilere yakınlığının sınırlı olduğunu onlara karşı nasihatle yaklaşmanın mahzuru olmadığını ifade etmiştir.

Hicrî ikinci asır muhaddislerinden Süfyân b. 'Uyeyne'nin bir rivayete göre babası Emevî hizmetindeyken siyasî tehditler sebebiyle Kûfe'den Mekke'ye göç etmiştir. Süfyân Mekke'de ashab-ı hadis ekolüne katılarak ilmî kimliğini geliştirmiş siyasî olaylardan uzak kalarak hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Hârûn Reşîd gibi halifeler bazı konularda Süfyân'la istişare ederek ona hürmet göstermişlerdir.¹³⁴

¹²⁶ el-Aclân, *el-Muhaddisün ve's-siyâse*, 66.

¹²⁷ Zehebî, *Siyer*, 5/42.

¹²⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 81/20.

¹²⁹ İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, 2/218.

¹³⁰ Zehebî, *Siyer*, 7/143.

¹³¹ Zehebî, *Siyer*, 7/264.

¹³² Ebû Ömer Ahmed b Muhammed el-Kurtubi İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404), 1/55.

¹³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/30.

¹³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/497.

Muhaddislerin siyasetten kaçınmalarının arkasındaki ana neden, ilmî gelişime verdikleri titiz yaklaşımdır. Siyaset yerine ilmî faaliyetleri ve hadislerle meşgul olmayı tercih etmişlerdir. Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde siyasetle uğraşmadıkları sürece âlimler daha rahat bir ortamda çalışabilmiştir. Ayrıca siyasetle ilgilenen muhaddisler, taraf tuttıkları için iktidar sahiplerinin baskısına maruz kalabilmişlerdir.¹³⁵

4. DEVLET YÖNETİCİLERİNE YAKIN OLANLAR İÇİN KULLANILAN CERH İSTİLAHLARI

Daha önce yöneticilerle yakın ilişkisi olan râviler hakkında çeşitli yaklaşımlar ele alınmıştı. Şimdi ise hadis münekkitlerinin bu râviler için kullandığı terimlerin incelenmesi faydalı olacaktır. Bu bağlamda, muhaddislerin sıkça kullandığı istilahlardan bazıları şu şekildedir:

دخول في شيء من عمل السلطان "Sultanın işine/emrine girdi",¹³⁶ دخل في عمل السلطان "Sultanın bir işine girdi",¹³⁷ يتبع السلطان "Sultanın peşine takılıyor",¹³⁸ يأتي أبواب "Sultanın yanına girerdi",¹³⁹ يغشى السلطان "Sultanın kapılarına giderdi",¹⁴⁰ "Sultanın ödülleri ve hediyelerini kabul etti",¹⁴¹ كان سلطانياً "Sultancıydı",¹⁴² يدخل على "Emirlerin yanına giderdi",¹⁴³ كان صاحب أمراء "Emirlerin dostuydu",¹⁴⁴ كان "Emirlerle birlikte olurdu",¹⁴⁵ كان كاتباً لفلان "Falancanın katibiydi",¹⁴⁶ لدخوله "Valiliğe girdi",¹⁴⁷ دخل في الولاية "Halifelerin işine girdiği için",¹⁴⁷ لدخوله في شيء من العمل "Bir işe (devlet işi) girdiği için",¹⁴⁷ لدخوله في شيء من العمل "Devletle yakınlığı nedeniyle",¹⁴⁸ كرهه فلان للقضاء "Devlet işlerine karışması nedeniyle",¹⁴⁹ كرهه فلان للقضاء "Devlet işlerine karışması nedeniyle",¹⁴⁹ كرهه فلان للقضاء

¹³⁵ İrfan Aycan (ed.), *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 115; Uzun, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, 130.

¹³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 3/51.

¹³⁷ Mizzi, *Tehzîb*, 7/405; Zehebî, *Siyer*, 5/310.

¹³⁸ Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûri)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1399), 3/521; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 46/442; Mizzi, *Tehzîb*, 22/288; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/882.

¹³⁹ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 7/196; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 22/28.

¹⁴⁰ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 5/439; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 9/419.

¹⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vassallah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422), 3/244; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/526; 10/733.

¹⁴² Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî İbn Maîn, *Su'âlât İbni'l-Cüneyd li-Yahya b. Maîn* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988), 1/355.

¹⁴³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 10/418; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/50.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1422, 1/429; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 36/77; Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Muğni fi'd-duâfâ*, thk. Nureddin İtr (Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971), 2/385.

¹⁴⁵ Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü İbn Mühriz)*, thk. Muhammed Kâmil ek-Kassâr (Dimaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1405), 1/72; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/294.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/176; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/597.

¹⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 53/169.

¹⁴⁸ Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Men tüküllime fihî ve hüve*

“Kadılık görevinden dolayı falan onu hoş görmedi”,¹⁵⁰ ولي الحسبة “Hisbe görevini yapıyordu”,¹⁵¹ كان على الموازين والمكاييل “Ölçü ve tartı işlerinden sorumluydu”,¹⁵² كان على مظالم فلان “Falanın mezâlim davalarından sorumluydu”,¹⁵³ كان شرطيا “Şurta (emniyet) görevindeydi”,¹⁵⁴ كان على شرطة الكوفة “Kûfe şurtasından sorumluydu”,¹⁵⁵ كان من شرط فلان “Falanın şurtalarındandı”,¹⁵⁶ كان من الجند “Askerlerdendi”¹⁵⁷

Hadis münekkitlerinin yöneticilerle yakın ilişkisi olan râvileri değerlendiren sıkça kullandıkları bu ifadeler, râvilerin yöneticilere olan yakınlığına dair çeşitli nüansları ortaya koymaktadır. Münekkitler bu tür ıstılahları kullanarak râvilerin devletle ilişkilerini ele alma ve değerlendirme yöntemlerini ortaya koymaktadır. Bu değerlendirmeler muhaddislerin, râvilerin devlet adamlarıyla ilişkilerini takip ettiklerini vurgulayan bir perspektifi yansıtmaktadır.

SONUÇ

Sahâbe döneminde devlet görevi almanın ve onlara yakın olmanın bir tenkit nedeni olmadığı görülmektedir. Ancak sonraki dönemlerde siyasî çalkantıların artmasıyla birlikte hadis âlimlerinin yöneticilere olumsuz bir bakış açısı benimsemeye başladığı ve devlet görevine yakın olan râvilere eleştirilerin daha yaygın hale geldiği anlaşılmaktadır. Hadisçilerin yöneticilere yakın olan veya devlet görevi alan râvileri tenkit etmeleri genellikle cerh amacı taşımamaktadır. Ancak bu yakınlık ve görevlerin, rivayetlerinde meydana gelen ihlaller açısından dikkate alınması gerekmektedir.

Yöneticilere yakın olma veya devlet görevi alma sebebiyle yapılan mücmel tenkit ve eleştirilerin cerh amacı taşımayan geniş bir yelpazede olduğu gözlemlenmektedir. Bu eleştirilere maruz kalan muhaddisler hakkında cerh kararı verilirken sadece bu tür tenkitlerin değil, rical kitaplarında râvi hakkında yer alan anekdot bilgilerin de dikkate alınması önemlidir. Tek bir hadis münekkidinin görüşüne dayanarak, râvinin sadece yöneticiyle ilişkisi veya devlet görevi alması nedeniyle bir râviyi zayıf veya metrûk kategorisine koymak hatalı bir yaklaşımdır.

müvessekun ev sâlihü'l-hadis (Medine: 2005), 472.

¹⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 7/160.

¹⁵⁰ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1406), 200.

¹⁵¹ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 3/48; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 7/659.

¹⁵² Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 1399, 3/441.

¹⁵³ Mizzî, *Tehzîb*, 9/282; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 7/31.

¹⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, 1399, 4/328.

¹⁵⁵ Ahmed b. Abdillâh b. es-Sâlih el-İ'clî, *es-Sikât* (Medine: Dârü'l-Bâz, 1985), 1/392; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 5/280.

¹⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/519.

¹⁵⁷ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1423), 4/218.

Mütekaddimûn dönemi muhaddislerin yöneticilere yakın olan râvileri tenkit etmelerine rağmen bu râvilerin hadislerini reddetmedikleri görülmektedir. Bu tenkitlerin genellikle terâcim kitaplarında râvi hakkında yapılan bir eleştiri olarak kaldığı görülmüştür. Bu nedenle sadece bu eleştirileri kullanarak râvileri cerh etmek veya itibarsızlaştırmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Müteahhirîn dönemi hadisçileri, devlet yöneticilerine yakın olmak nedeniyle gerçekleşen tenkitlerin önemsenmemesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Ayrıca yöneticilerle ilişkisi nedeniyle eleştirilen güvenilir râvilerin hadisleri sahih olarak kabul edilmiş ve tartışmasız bir şekilde sahih hadis koleksiyonlarında yer almıştır. Onlar, hadisçilerin yöneticilere yakın olan ve devlet görevi alan râvilere yönelik tenkitlerinin genel olarak cerh amacı taşımadığı, daha ziyade nasihat, uyarı ve eleştiri amacıyla yapılan tenkitler olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca münekkitlerin devlet yöneticilerine yakın olan râvileri tenkit etmelerinin, diğer muhaddislerin devlet adamlarıyla yakınlık kurma hatasına düşmemeleri için bir uyarı amacıyla yapıldığı şekliyle de yorumlanabilmektedir.

Sonuç olarak hicrî ikinci asırda yöneticilere yakın olmak ve devlet görevi almak her ne kadar mürûete zarar veren bir yaklaşım olsa da kesin bir cerh nedeni değildir.

KAYNAKÇA

- Aclân, İbrahim b. Salih b. Abdülaziz . *el-Muhaddisûn ve's-siyâse: kırâe fi eseri'l-vâkı's-siyâsî alâ menheci'l-muhaddisîn*. Riyâd: Âfâkü'l-Ma'rife, 2020.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Câmi' fi'l-İlel ve marifeti'r-ricâl bi rivâyeti'l-Mervezî*. Mumbai: Dârü's-Selefiyye, 1408.
- Ahmed b. Hanbel. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vassallah b. Muhammed Abbas. Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.
- Altınay, Ramazan. *İlk Dönem Abbasi Halifeleri ve Alim ve Muhaddislerle Münasebetleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Aycan, İrfan (ed.). *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb. *Târîh-u Bağdâd*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *el-Câmi' li-Şu'abi'l-imân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Cüdey', Abdullah b. Yusuf. *Tahrîr-u ulûmi'l-hadis*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2003.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Suâlatu Ebî 'Ubeyd el-Âcurî Ebâ Dâvud es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî. Medine: İmâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1983.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed. *Mâlik: hayatuhû ve asruhû*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1952.
- Efendioğlu, Mehmet. "Kabîsa b. Züeyb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/39. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Emin, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2012.
- Fayda, Mustafa. "İbn İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fesevî, Ebû Yusûf Ya'kub b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya Ömerî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- Güler, Zekeriya. "Muhammed b. Aclân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/494-495.

- İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Güzel, Mehmet Emin. *İmam Mâlik'in Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.
- Hanefî, Hasan. *Humumü'l-fikr ve'l-vatan*. Kahire: Dâru Kuba, 1998.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *Câmiu beyâni'l-ilmî ve fadhîh*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suûdi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1414.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b Muhammed el-Kurtubi. *el-İkdü'l-ferîd*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh. *el-Kâmil fî du'efâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan. *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsîl ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Hâtım, Abdurrahman b. Ebû Hâtım er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Haydarabad: Matbatu Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1423.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed et-Temîmî. *es-Sikât*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Dârü'l-Fikr, 1986.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî. *Mecmû'u resâil el-Hâfîz İbn Receb el-Hanbelî*. Kahire: el-Fârükü'l-Hadise, 2003.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd el-Basrî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü's-Sâdir, 1968.
- İbnü'l-İmad, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zehab*. thk. Mahmûd Arnaut. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İbnü'l-Vezîr el-Yemânî. *el-Avâsım ve'l-kavâsım fî zübbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh b. es-Sâlih. *es-Sikât*. Medine: Dârü'l-Bâz, 1985.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülaîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İzzî, Ahmed b. Abdulkâdir. "Tahkîkü'l-kavl f'l-cerh bî sebebi'd-dühûl alâ's-sultân evi'l-ameli lehû 'inde'l-muhaddisîn". *Mecelletü't-Şerî'a ve'l-Kanûn* 21/30 (30 Nisan 2007).
- Kara, Cahid. "Yahyâ b. Zeyd İsyânı ve Horasan'daki Etkileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2020), 765-787.
- Kılıç, Ebû Abdullâh Alaüddin Moğultay b. Kılıç. *et-Terâcîmü's-sâkıta min kitâbi İkmâli Tehzîbi'l-kemâli'l-Moğultay*. Riyad: Dârü'l-Muhaddis, 1426.
- Köse, Saffet. "Zeyd b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/313-316. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdadi İbn. *Su'âlât İbni'l-Cüneyd li-Yahya b. Maîn*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *Muvattâ*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1985.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî. *el-Adâbuş-şer'iyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419.

- Öz, Mustafa. "İbn Tabâtabâ, Ebû Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öz, Mustafa. "İbrâhim b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özkan, Halit. "Tedvin Tarihinde Emevi Sarayı ve Zühri'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza Nüşhası". *Dîvân (Dergi)* 17/32 (2012), 1-37.
- Özkan, Mustafa. *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Sabaz, Emrullah. *İlk Üç Asırda Hadisçilerin Devlet Adamları ile Münasebetleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Havlânî. *Ref'ül-esâtîn fî hükmi'l-ittisâl bi's-selâtin*. Suûdi Arabistan: Medârü'l-vatan, 1430.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387.
- Tatlı, Mustafa. *Tabiîn Döneminde Hadis Rivayeti*. Ankara: TDV Yayınları, 2023.
- Uzun, Nihat. *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyya. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü İbn Mühriz)*. thk. Muhammed Kâmil ek-Kassâr. Dimaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1405.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyya. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dârî)*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1399.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yiğit, İsmail. "Emeviler (Siyasî Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Muğni fi'd-duâfâ*. thk. Nureddin İtr. Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Men tüküllime fihî ve hüve müvessekun ev sâlihü'l-hadîs*. Medine, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-itudâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm: el-megâzi ve't-tercemeti'n-nebeviyye*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.

📄 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

👤 Yazar(lar) / Author(s): Abdullah Çelik.

🏛️ Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.